

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΚΟΥ

ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου αι.

I. ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΑ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ

1. Η εμφάνιση μονάδων βυρσοδεψίας σε μια ευρεία γεωγραφική επιφάνεια, που περιλάμβανε τον ελλαδικό χώρο μεταξύ των πόλεων της οθωμανικής Βαλκανικής, το τελευταίο τέταρτο του 19ου αι., εντάσσεται στο κλίμα της εκβιομηχάνισης ως στοιχείο μιας πρωτοβιομηχάνισης που εκδηλώθηκε στους χώρους των βιοτεχνικών τους πυρήνων και επεκτάθηκε οριζόντια και προς την ύπαιθρο.

Το μήνυμα αυτού του τύπου εκβιομηχάνισης και η συνεχής ζήτηση κατεργασμένων δερμάτων συγκέντρωσαν τον πληθυσμό γύρω από τα εργαστήρια, που εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων προϋπήρχαν, και τον προέτρεψαν σε μια επιτάχυνση και εντατικοποίηση της παραγωγής. Τα βυρσοδεψεία, που οργανώθηκαν τότε, αγωνίστηκαν να σχηματίσουν την εικόνα του εργοστασίου και να αποκτήσουν τη μορφή της βιομηχανίας.

Με τη νέα αρχή της ζωής αυτού του εργαστηρίου, η δραστηριότητα απέκτησε διαστάσεις κυρίαρχης δραστηριότητας στις περισσότερες πόλεις, την ίδια στιγμή που τα εργαστήρια των άλλων τεχνιτών έφθιναν ή συντηρούνταν στις παραδοσιακές τους γραμμές. Τα βυρσοδεψεία σηματοδοτούσαν την επιχειρούμενη εκβιομηχάνιση και δρομολογούσαν τη μετάβαση από την οθωμανική οικονομία στη μοντέρνα, που εξελίχτηκε σύμφωνα με την ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς.

Τα εργαστήρια κατεργασίας δέρματος διατήρησαν όλα τα χαρακτηριστικά της περιόδου της μετάβασης, όπως οικογενειακή επιχείρηση, εργαστήριο χειρωνακτικής κατεργασίας και είσοδο μηχανισμών που μόλις υπαινίσσονταν την εκμηχάνιση. Ορισμένα μάλιστα, που δεν διέθεταν επενδυτικό κεφάλαιο για την προμήθεια δερμάτων, παρέμειναν στην άσκηση της παραδοσιακής τεχνικής. Οι τάξεις των εργατών ενισχύθηκαν και συνδέθηκαν με την οικογενειακή επιχείρηση και με την κινητικότητα των τεχνιτών στην αγορά εργασίας, όταν αυξήθηκε ο αριθμός των ιδιοκτητών βυρσοδεψείων. Στο πλαίσιο αυτής της ποσοτικής βασικά ανάπτυξης, αλλά και ποιοτικής ως προς την τεχνική της κατεργασίας, η εκβιοτέ-

χνιση των οικογενειών χαρακτηρίστηκε από την είσοδο όλης της οικογένειας και/ή των συγγενών, της γειτονιάς, των εργατών που αναζητούσαν συμπληρωματική εργασία, των ανειδίκευτων που αναζήτησαν εργασία στο εργαστήριο. Η ανάπτυξη της οικογενειακής επιχείρησης επεκτάθηκε από το εργαστήριο της βυρσοδεψίας στο εμπόριο του δέρματος και στην κατασκευή υποδημάτων, υπάγοντας στην επιχείρηση ολόκληρο το φάσμα της παραγωγής. Οι μικροί βυρσοδέψες, με την αποτυχία του εργοστασίου, επέστρεψαν στην οικεία κατάσταση του ατομικού, μεμονωμένου παραγωγού, που κατεργαζόταν τα δέρματα των μικρών ζώων. Τα μεγάλα βυρσοδεψεία, που επιχείρησαν τον εκσυγχρονισμό του εργαστηρίου με την προθήκη τεχνολογικού εξοπλισμού, έστρεψαν την παραγωγή στην κατεργασία δερμάτων μεγάλων ζώων, τα οποία εισάγονταν από το εξωτερικό.

Η εξάρτησή τους από τον έμπορο-εισαγωγέα δερμάτων, που τις περισσότερες φορές ανήκε στην ίδια οικογενειακή επιχείρηση, δημιουργούσε ανάπτυξη, παράλληλη και ίσως μεγαλύτερη στον τομέα της εμπορευματοποίησης του δέρματος, έναν τομέα της κατεργασίας με οικονομική ισχύ, που λειτουργούσε περιορισμένα στο πλαίσιο της τοπικής αγοράς, ενώ διαφοροποιούσε τον τομέα της κατεργασίας. Η αναπτυξιακή δυνατότητα της δραστηριότητας στηριζόταν πλέον στην παραγωγή σολοδερμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, τόσο με την κυριαρχία των παραδοσιακών τεχνικών κατεργασίας στα μικρά και παραδοσιακά εργαστήρια όσο και με το δυναμικό των εργατών που συγκεντρώθηκε με τον ιδιότυπο, τον σχεδόν παραδοσιακό τρόπο της συντεχνίας στο εργοστάσιο, τα βυρσοδεψεία απέβησαν τεκμήρια μιας “αποβιομηχανοποιημένης” οικονομίας αφού εξέφρασαν την “αποτυχία του εργοστασίου”. Ας σημειωθεί ότι με τον τρόπο αυτό το σύστημα της βυρσοδεψίας, που ασκήθηκε στα Γιάννινα την περίοδο της ανασυγκρότησης των εργαστηρίων γύρω στο 1880, μπορούσε να ευδοκιμήσει μόνο στο πλαίσιο ενός αριθμού οικογενειών, όσων επένδυσαν στο εργοστάσιο κεφάλαια τα οποία αντλούσαν από το εμπόριο του δέρματος. Υπήρξαν άνθρωποι του πλούτου που επένδυσαν στα εργαστήρια, όταν φάνηκε ότι δρομολογείται μια νέα δυναμική ανάπτυξης της βυρσοδεψίας. Χαρακτηρίστηκε επίσης από την ανανέωση του τεχνολογικού εξοπλισμού που ενίσχυε την ατμόσφαιρα της ανάπτυξης, ενώ οι τεχνικές σχολές της περιόδου 1870-1880 αποκτούσαν κάποια διάσταση Πολυτεχνείου. Αύξησαν και τη δεκτικότητα των κατοίκων του ορεινού χώρου και συνετέλεσαν στη δημιουργία μιας νέας βιοτεχνικής έξαρσης, που εκδηλώθηκε, εκτός της βυρσοδεψίας, στον τομέα της ασημουργίας και της υφαντικής.

Μια εικόνα των εργαστηρίων και της δράσης τους στα Γιάννινα του 19αι. είναι αποκαλυπτική για την ατμόσφαιρα και το γενικό κλίμα της οικονομίας, για τα μεγέθη και τις ιδιότητες της αγοράς και επομένως για τις ενδεχόμενες εξελίξεις της οικονομίας και της πόλης. Τα εργαστήρια υφασμάτων, σειρητιών· τα βυρσοδεψεία και τα χαλκουργεία, τα σιδηρουργεία, τα κεραμοποιεία· τα ασημουργεία στο κέντρο, αποτελούσαν τη συνολική ζωή του βιοτεχνικού κόσμου, που απασχολούνταν σε μεγάλο ποσοστό. Η δημιουργία εμπορικών καταστημάτων σηματοδοτούσε τη δημιουργία μιας κατηγορίας εμπόρων που δεν εξέλιπε ποτέ από την πόλη. Η πόλη συνεχίζει να είναι αποθήκη εμπορευμάτων που από εδώ διαχέονται στην περιφέρεια. Η επικοινωνία της υπαίθρου με την πόλη συνιστά μηχανισμό μιας οικονομίας αγοράς που συρρικνώνεται σε σχέση με την *économie-monde*, ενώ η δημογραφική ανάπτυξη της υπαίθρου απορροφά μεγαλύτερες ποσότητες προϊόντων, είτε αυτά έχουν ευρωπαϊκή προέλευση, είτε τη βιοτεχνία των τοπικών εργαστηρίων της πόλης.

2. Το αυτόνομο εργαστήριο μεταποίησης του δέρματος λάμβανε υπ' όψη του τις ανάγκες της υποδηματοποιίας της ηπειρωτικής περιοχής. Το όριο της εργαστηριακής αυτονομίας και της συμπληρωματικότητας μεταξύ βυρσοδεψίας και υποδηματοποιίας αναπτύχθηκε μαζί με το εμπόριο του δέρματος. Αυτή η σχέση παρέμεινε δυνατή και συγκράτησε τον πληθυσμό στους κόλπους της δραστηριότητας. Στα βυρσοδεψεία των Ιωαννίνων η πρόοδος, που ταυτίστηκε με την είσοδο του τεχνολογικού εξοπλισμού και με τη λειτουργία του "εργοστασίου", διευρύνθηκε οριζόντια με την συμπληρωματική ανάπτυξη της υποδηματοποιίας, που προέκτεινε και έτσι παρέτεινε το βιοτεχνικό χαρακτήρα της πόλης τον 19αι. μέχρι την τελική του αποδυνάμωση και τη διαδικασία του τέλους, που διαρκούσε σχεδόν όλο τον 20ό αιώνα. Τα υποδηματοποιεία που αναπτύχθηκαν ως συνέχεια των βυρσοδεψείων, ως τμήμα δηλαδή της ανάπτυξης του εργαστηρίου βυρσοδεψίας, αποτελούν το κύριο παράδειγμα της ανασυγκρότησης της πόλης, πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής και τεχνικής, και αποτέλεσαν επέκταση του παραγωγικού μηχανισμού της επιχειρηματικότητας των πόλεων τον 19ο αιώνα.

3. Η εξειδίκευση των εργασιών και των τεχνιτών στο βυρσοδεψείο ήταν ανάλογη με την δεξιότητα κάθε βυρσοδέψη. "Όλοι γνωρίζαμε όλες τις εργασίες, αλλά ο καθένας ήξερε να κάνει μία καλύτερα, και αυτή έκανε στο εργαστήριο" σημειώνουν οι βυρσοδέψες στις προφορικές τους κα-

ταθέσεις. Οι εξειδικεύσεις της κατεργασίας των δερμάτων και η κατανομή κατά εργαστήριο ισχυροποιούσε την υπόσταση και την ταυτότητα του εργαστηρίου. Τα εργαστήρια του 19ου αι. είχαν ειδικευτεί ανάλογα με τον τεχνολογικό εξοπλισμό που διέθεταν και αυτό αντιπροσώπευε το βαθμό της ένταξή τους στον εκσυγχρονισμό της οικονομίας αυτής της περιόδου. Συνεπαγόταν επίσης εξειδίκευση του εργαστηρίου και των τεχνιτών ως προς το παραγόμενο προϊόν. Οι βυρσοδέψες προσπαθούν να εξειδικεύσουν τις εργασίες τους και να εκπαιδεύσουν τους τεχνίτες στις δραστηριότητες, με επίδοση σε έναν από τους τομείς της κατεργασίας και σε ένα από τα είδη των δερμάτων. Η εξειδίκευση συγκροτεί μέρος της μαθητείας των βυρσοδεψείων και αναδεικνύει τους ικανούς και επιδέξιους στο ορισμένο στάδιο της κατεργασίας. Έτσι, ανάλογα με την ειδικότητα του εργαστηρίου κατανέμονται και οι εργάτες, οι οποίοι ωθώντας την τεχνική επιδεξιότητα στην εκλέπτυνση και την αντίστοιχη γνώση για την κάθε φάση, φτάνουν στην απόδοση της επιθυμητής ποιότητας και στη μορφή που αποτελεί το ζητούμενο της ανθεκτικότητας και της αισθητικής, την απόλυτα δεκτή, εκείνη που σφραγίζει την ταυτότητα των γιαννιώτικων δερμάτων. Κανόνας του εργαστηρίου είναι όλοι οι εργάτες να διαθέτουν τη συνολική γνώση της κατεργασίας. Αλλά στο σύνολό τους τα εργαστήρια οργανώνονται για την παραγωγή των ειδικών μορφών των δερμάτων, ενώ οι βυρσοδέψες αναγνωρίζουν τις ικανότητες των εργατών και τις ενισχύουν. Όσοι εξειδικεύτηκαν στην κατεργασία των μεγάλων δερμάτων τον 19ο αι. ανήκουν στην κατηγορία των σύγχρονων βυρσοδεψών, ενώ τα παραδοσιακά εργαστήρια επιδόθηκαν στη χειροποίητη κατεργασία του δέρματος και στηρίχτηκαν στην χωρίς μηχανές εμπειρική εργασία.

Ωστόσο οι δύο αυτές δραστηριότητες δεν διαχωρίζονται απολύτως και πάντα κατά εργαστήριο.

4. Σε όλες τις αρχόμενες βιομηχανίες υπήρξε μια συνέχεια ανάμεσα στην προϋπάρχουσα τεχνική-βιοτεχνική πραγματικότητα και τη μορφή του νέου εργοστασίου, π.χ. από το εκκοκιστήριο βαμβακιού στη Σύρα προέκυψε το νηματουργείο του Πειραιά. Μεταξύ των ετών 1875-1883 τους μεγαλύτερους ρυθμούς ανάπτυξης τους γνώρισε η πειραϊκή βιομηχανία, η οποία σχημάτισε πυκνή και συμπαγή δομή, ώστε να δημιουργήσει δική της δυναμική και να προκαλέσει αλυσιδωτά φαινόμενα, όπως π.χ. το πέρασμα από τη νηματουργία στην υφαντουργία, την ένταξη όλων των μηχανουργιών στο συγκεντρωμένο εργαστήριο, εξασφάλιση πελατείας, εξωτερικό εμπόριο και εύκολη πρόσβαση στους νέους μηχανισμούς της

λειτουργίας τους. Ούτε τα βυρσοδεψεία, ούτε οι ίδιοι οι βυρσοδέψες, παρά τις τιτάνιες προσπάθειες, ανταποκρίθηκαν στις επιταγές και τις απαιτήσεις των νέων διαδικασιών της εκβιομηχάνισης. Οι συμπεριφορές των βυρσοδεψών αντανακλούν τον αγώνα τους στη συγκυρία της εκβιομηχάνισης του εργαστηρίου και της αποβιομηχάνισης του ορεινού χώρου, στη μεγάλη και γενική αποφτώχυνση της περιοχής και μέσα στην απέραντη φτώχεια της πόλης των 5 δρχμ. ημερομίσθιο, ενώ ταυτόχρονα η παρουσία και η άσκηση ενός επαγγέλματος στον τόπο του δέρματος και της κτηνοτροφίας αποτελούσε σημαντική υπόθεση: οι βυρσοδέψες είχαν επάγγελμα, είχαν δουλειά, είχαν μεροκάματο και κέρδος, παρά την ολοκληρωτική διαθεσιμότητα της ημέρας στην εργασία.

Η συγκριτική παρουσίαση της παραγωγής μεταξύ 17ου αιώνα και 19ου αιώνα αποκαλύπτει ότι η παραγωγή ακατέργαστων δερμάτων τον 17ο αι. και ημικατεργασμένων τον 17ο αιώνα όδευε στη Βενετία, τον 18ο αιώνα στην καπελλοποιϊα της Μασσαλίας, τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα διοχετευόταν στην ηπειρωτική περιφέρεια και κυρίως στη ντόπια αγορά της ηπειρωτικής περιφέρειας. Εξαγωγές αναφέρονται περιοδικές και σποραδικές, ενώ οι βυρσοδέψες μιλούν για αγορά και εισαγωγές δερμάτων.

Α. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΜΑΡΟΚΙΝΩΝ ΔΕΡΜΑΤΩΝ

Η ιστορία του εμπορίου του δέρματος αναφέρει ότι τον 17αι. οι δερματέμποροι των Ιωαννίνων εξήγαν στην Ευρώπη δέρματα -cuirs- tannées, γνωστά ως cordouans du Levant. Μέχρι το τέλος του 18αι. αυτή η βιοτεχνία-industrie- (τεχνική, επιχείρηση) παρέμενε στα χέρια των λεβαντίνων, σημειώνουν οι γάλλοι ιστορικοί. Τα cordouans της Θεσσαλονίκης προέρχονταν από τις βιοτεχνίες -fabriques- των Ιωαννίνων και της Λάρισας και ένα μεγάλο μέρος αυτών το κατεργάζονταν στην ίδια τη Θεσσαλονίκη. Τα δέρματα, που ονομάζονται μαροκινά, δεν αφορούν παρά την κατεργασία, την τεχνική δηλαδή της δέψης, που ονομάστηκε γενικότερα *maroquinerie*. Τα εργαστήρια βυρσοδεψίας, που παρήγαγαν δέρματα μαροκινά, αποτελούσαν κατηγορία που αναφέρεται στο τέλος του 19ου αιώνα, χωρίς να έχει σημειώσει αλλαγές και βελτιώσεις από της σύστασής της. Αν δεχτεί κανείς ότι έγιναν γνωστά ως cordouans du Levant, στον όρο αυτό περιέχεται η αναφορά στην τυπολογία των δερμάτων Ισπανίας που είχαν κατακλύσει την αγορά νωρίτερα, ενώ με την ονομασία αυτή αποκαλούνται όλα τα δέρματα που παράγονται στη Βαλκανική και ανήκουν στην

ίδια τυπολογία. Τα μαροκινά δέρματα αφήνουν μικρότερο κέρδος, κατά τη δήλωση των βυρσοδεψών, απαιτούν σχετικά μεγάλη επενδυμένη εργασία, τεχνογνωσία και διοχετεύονται στη Θεσσαλονίκη από όπου πωλούνται σε όλες τις αγορές της Βαλκανικής. Φημίζονται για το κόκκινο χρώμα τους και δεν αποκλείεται η τεχνική της κατεργασίας να συνδέεται με τα εργοστάσια βυρσοδεψίας της Νίζνα, όπου οι ηπειρώτες έμποροι διατηρούν επιχειρήσεις από τον 17ο αιώνα στις οποίες κατασκευάζουν τα κόκκινα υποδήματα του ρωσικού στρατού. Ποια είναι η σχέση επιρροής μεταξύ τους, δεν έχει διευκρινιστεί. “Υπήρχαν στον ηπειρωτικό χώρο πολύ λίγα βυρσοδεψεία αρχέτυπα, που κατεργάζονταν μόνο μικρά δέρματα, τα οποία ωστόσο διατηρούσαν ακόμα την καλή φήμη στην εσωτερική και εξωτερική αγορά”, σύμφωνα με την έκθεση του Πόττεν το 1888 για τη συντεχνία των ταμπάκων των Ιωαννίνων. Πάντως η φήμη των κόκκινων *cuir-tannés*, γνωστών ως *cordouans du Levant* που προωθούνταν στη Θεσσαλονίκη μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα και συγκροτούσε τη βιοτεχνία-*industrie*- των λεβαντίνων από τις βιοτεχνίες-*fabriques*- των Ιωαννίνων και της Λάρισσας, αποτελούσε ένα κίνητρο για την συνέχειά τους, για την επιμονή και την επίδοση των βυρσοδεψών στην παραδοσιακή τεχνική, που αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν ακόμα και όταν η οικονομία του σολοδέρματος ήταν απαγορευτική για τη συνέχεια των χειροποίητων δερμάτων της τοπικής βιοτεχνίας.

Έτσι, στα Γιάννινα του 1875 σε δραστηριότητα είναι τα 20 από τα 25 υπάρχοντα εργαστήρια (κτίρια), και παράγουν 40. 000 κομμάτια, αξίας 120. 000 φράγκων. Η αναφορά στις τιμές με όρους γαλλικού νομίσματος υπαινίσσεται ότι τα απορροφάει η δυτική αγορά που τους αποφέρει 120.000 φράγκα, και στη Θεσσαλονίκη, όπου προωθούνται, πληρώνονται με το γαλλικό νόμισμα, που δηλώνει τις συναλλαγές μεταξύ των δύο χωρών ή τη διαμεσολάβηση των εμπόρων. Απασχολούν συνολικά 25 εργάτες που παίρνουν 2 φρ. μεροκάματο. Από αυτό συνάγεται ότι ειδικεύονται σε δέρματα με ευρεία κατανάλωση και παραγωγική διάρκεια, δοκιμασμένα στην αγορά, η οποία και επιβραβεύει την παραγωγή. Τα εργαστήρια μαροκινών δερμάτων απασχολούν για την κατεργασία, εκτός των ιδιοκτητών, έναν μικρό αριθμό εργατών, έναν ανά εργαστήριο.

Ανάμεσα στην αρχική στοιχειώδη βυρσοδεψία και στη βυρσοδεψία του εργαστηρίου, με την αυξημένη παραγωγή σολοδερμάτων και την επιτάχυνση της κατασκευής, σημειώθηκε και η εισαγωγή των βιομηχανικών προϊόντων της δυτικής αγοράς. Η δυτική παραγωγή προμηθεύει υποδήματα στην τοπική ηπειρωτική αγορά.

B. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΣΟΛΟΔΕΡΜΑΤΩΝ

Τα σολοδέσματα, που είναι ευκολότερα στην κατεργασία, απαιτούν μικρότερο χρόνο για την κατεργασία, απαιτούν όμως μεγαλύτερο αριθμό εργατών, επειδή το βάρος τους είναι μεγάλο και δυσχεραίνει την διαδικασία της κατεργασίας· απαιτούνται περισσότερα χέρια και δύναμη εργασίας. Στα Γιάννινα η κατεργασία δερμάτων, που προορίζονται για σόλες, κινεί το 1875 τα 9 εργαστήρια από τα 12 υπάρχοντα (κτίρια), τα οποία απασχολούν 25 εργάτες, που η κατανομή τους μπορεί να μην είναι ισότιμη, αλλά κυμαίνεται από έναν έως τέσσερεις εργάτες ανά εργαστήριο, ανάλογα με τη δυναμική και τον όγκο της παραγωγής. Αυτά παράγουν 15.000 κομμάτια αξίας 950.000 φράγκων. Τα κομμάτια αυτά διοχετεύονται στην τοπική αγορά των υποδηματοποιείων, των οποίων ο αριθμός είναι επίσης μεγάλος: 96 παπουτσήδικα ντόπιας μόδας, τσαρουχάδικα, εργαστήρια για παντόφλες και 29 εργαστήρια “ευρωπαϊκής μόδας” που χρησιμοποιούν ευγενέστερα δέρματα, καλύτερης κατεργασίας, όπως τελατίνια, παραγωγής των εργοστασίων βυρσοδεψίας των Ιωαννίνων. Η καθοδική τάση ως προς τη συγκρότηση των εργαστηρίων που συνοδεύει την αποδυνάμωση των συντεχνιών το 1875, αντιστοιχεί στην παραγωγικότητα που έχει εξειδικευτεί σε δέρματα μεγάλων ζώων για την κατασκευή σολοδεμάτων που διοχετεύονται στα πολυάριθμα εργαστήρια υποδηματοποιίας. Φαίνεται και εδώ ότι η υποδηματοποιία προκαλεί μια έντονη παραγωγικότητα στα βυρσοδεψεία. Η μεγάλη παραγωγική δραστηριότητα κατεργασίας και υποδηματοποιίας δείχνει την αύξηση του ντόπιου πληθυσμού και του καταναλωτικού κοινού και τη διεύρυνση της ντόπιας αγοράς, που δεν περιορίζει τη διανομή μόνο στην πόλη αλλά επεκτείνεται και στην ύπαιθρο. Τα παζάρια των επαρχιακών πόλεων, η αγορά και η μετακίνηση του πληθυσμού προς αυτές τις αγορές, με την ευκαιρία των εορτών και των πανηγύρεων, διαμορφώνει μια εικόνα παζαριού στην ύπαιθρο και αγοράς στην πόλη.

II. ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΥΦΑΣΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

Η εμφάνιση του μάλλινου υφάσματος, του αμπά, στις μεσογειακές αγορές συνδέθηκε με την modernité του 16ου αιώνα. Κατ’ αυτόν αναφέρεται ότι ήδη το οθωμανικό κράτος χρησιμοποίησε τον αμπά της Φιλιπούπολης για τα ενδύματα του στρατού, (Todorov N., 302), ενώ τον 17ο

αώνα το αστάρι του Μετσόβου (Σκαφιδάς, Β., Η ιστορία του Μετσόβου, Η.Ε. σε συνέχειες, Ιωάννινα 1961 και Ρόκου Β. Συμβολή στη μελέτη του κτηνοτροφικού χωριού στην Τουρκοκρατία. Το παράδειγμα του Μετσόβου, Ιωάννινα 1983) προοριζόταν για τον ίδιο σκοπό. Μαζί με τον κόσμο της υφαντικής αμπά εμφανίστηκαν συμπληρωματικά κατηγορίες πληθυσμού που διεκπεραίωνε το γνέσιμο, τη βαφή και το ράψιμο των αμπάδων. Οι βαφείς, οι ράφτες, αποτέλεσαν νέες κατηγορίες χειροτεχνών, τεχνιτών της πόλης, που επεκτάθηκαν και στην ύπαιθρο. Ακόμα και κατά την περίοδο της αρχόμενης ελληνικής εκβιομηχάνισης, από τα εργαστήρια, που συνέχισαν την βιοτεχνική ζωή της παραδοσιακής πόλης, παρέμειναν ενεργά όσα είχαν τη δυνατότητα προσπόρισης πρώτων υλών από την τοπική αγροτική ενδοχώρα που τους εξασφάλιζε διαρκή παρακαταθήκη και χαμηλές τιμές, προϋπέθετε δε ακόμα την μεγάλη επένδυση εργασίας στο εργαστήριο και την απασχόληση της οικογενειακής ομάδας, με εργάτες που δούλευαν για ένα πενιχρό μεροκάματο. Η οικογενειακή επιχείρηση στήθηκε εδώ στη βάση της παρακαταθήκης των πρώτων υλών και της απασχόλησης εργατικού δυναμικού, που αναζήτησε απασχόληση στα εργαστήρια. Από την άλλη, η λειτουργία του μικροεμπορίου της εσωτερικής αγοράς δημιουργούσε μια διευρυμένη γεωγραφικά ζήτηση που απαιτούσε αυξημένη παραγωγή και εξακτίνωση των προϊόντων της. Τις συνθήκες της νέας αγοράς τις διαμόρφωνε τώρα η σχέση της οθωμανικής ακόμα Βαλκανικής και των απελευθερωμένων περιοχών, όπως της Ελλάδας, που δημιουργούσε συσχετισμούς μεταξύ αγροτικής και αστικής οικονομίας. Η βιοτεχνία ευνοήθηκε ταυτόχρονα από τον τεχνολογικό εξοπλισμό που άρχισε να μπολιάζει το παραδοσιακό εργαστήριο, ενώ η προσπάθεια ανασυγκρότησης βρήκε δύο τομείς της βιοτεχνικής παραγωγής να ανταποκρίνεται: τη νηματουργία και τη βυρσοδεψία.

Α. ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΕΙΑ

Στον πίνακα των εργαστηρίων, το 1875, είναι φανερό η ελάττωση του αριθμού των εργαστηρίων που κατεργάζονται τις πρώτες ύλες, το μαλλί και το δέρμα.

Η λειτουργία ενός εργαστηρίου μάλλινου υφάσματος στην πόλη των συντεχνιών είχε τη μορφή του εργαστηρίου των αργαλειών, στους οποίους εργάζονταν οι προαναφερθέντες εργάτες, έλαβε όμως και τη μορφή του ραφτάδικου, όπως αναφέρεται στις λαογραφικές μελέτες της περιόδου αυτής. Το καινούριο επάγγελμα κατασκευής ενδυμάτων, η μοντέρνα

ραπτική των τερζήδων (φραγκοραφτάδων), που ακολουθούσε την ευρωπαϊκή μόδα και χρησιμοποιούσε συνήθως και ευρωπαϊκά υφάσματα, αντικατέστησε την παλιά τέχνη του αμπατζή (Todozon, 529-530). Οι ράφτες ορεινής προέλευσης εγκαταστάθηκαν στις πόλεις, όπου διηύθυναν το εργαστήριο ραπτικής και ασκούσαν το επάγγελμα του ράφτη με υφάσματα που διετίθεντο από το αστικό εργαστήριο υφαντουργίας ή από τα υφάσματα που συλλέγονταν μετά από παραγγελία στους αργαλειούς των ορεινών κοινοτήτων των κέντρων της κτηνοτροφίας. Είχαν συγκροτήσει ένα ευρύ εργαστήριο παραγωγής και ραπτικής υφασμάτων που είχε ως κέντρο την πόλη, η οποία παρείχε ευχέρεια προώθησης στην αγορά, και περιελάμβανε την αγροτική περιοχή των κτηνοτροφικών κυρίως κέντρων, ως ένα διευρυμένο εργαστήριο υφαντικής, στο οποίο γίνονταν οι προαπαιτούμενες εργασίες, της προετοιμασίας νήματος, βαφής, υφαντικής και ενίοτε ραπτικής. Η εξειδίκευση ορισμένων κέντρων της κτηνοτροφίας (όπως στις περιοχές Ηπείρου-Αλβανίας-Δυτικής Μακεδονίας και Βουλγαρίας) στην παραγωγή μάλλινου υφάσματος είχε ήδη δημιουργήσει τη διάσπαρτη βιοτεχνία, την εξειδίκευση στη νηματουργία και την υφαντική χοντρών μάλλινων αμπάδων, η κατανάλωση των οποίων σημειώθηκε από τον 17ο αι. ως τη δεκαετία του 1770. Η υφαντική και η ραπτική συγκροτούσαν μια κοινή επιχείρηση υφαντουργίας στο εργαστήριο της πόλης. Από τις απογραφικές ιστορικές μελέτες της πόλης φαίνεται ότι ένας μεγάλος αριθμός των πολιτών της που είχε προέλευση την ύπαιθρο δεν άλλαξε το ενδυματολογικό του πρόγραμμα και συνέχισε στην πόλη να φοράει την τοπική ενδυμασία της προέλευσης, η οποία τον συνέδεε συναισθηματικά, κοινωνικά, αλλά και οικονομικά μαζί της. Ράφτες με κοινή προέλευση, που είχαν ενδεχομένως εγκατασταθεί στην πόλη, αποκτούσαν πελατεία τους χωρικούς της δικής τους πόλης, καθώς γνώριζαν τον ενδυματολογικό κώδικα, τις συνήθειες, τις ανάγκες και την αισθητική κυρίως των συντοπιτών τους. Η βιοτεχνία παραγωγής μάλλινων καπών λειτούργησε επίσης ως καθαρά εμπορευματική βιοτεχνία μέχρι τον 19αι. με τις κάπες που προώθησαν οι έμποροι σε όλες τις αγορές της Μεσογείου, που απορροφούσαν τόσο τις κάπες, όσο και το χοντρό μάλλινο ύφασμα, τον αμπά, τον οποίο έρραβαν στις δικές τους βιοτεχνίες. Το 1875 (σύμφωνα με τις πληροφορίες που αντλεί ο Γ. Παπαγεωργίου από τα ΑΜΑΕ Jannina 2 9 1875-1881 φ. 46γ), υπάρχουν *Εργαστήρια Μάλλινων Υφασμάτων*. Κατονομάζονται ως βιομηχανίες.

Αναφέρονται οι κυριότερες βιομηχανίες, ενώ είναι φανερό ότι υπήρχαν περισσότερες μικρότερης παραγωγικής και επομένως φορολογικής

και οικονομικής σημασίας βιοτεχνίες ή εργαστήρια. Ο όρος “κυριότερες βιομηχανίες” αναφέρεται στην παραγωγή μάλλινων υφασμάτων από τα αντίστοιχα εργαστήρια και παραπέμπει στην ενδεχόμενη εντατικοποίηση της παραγωγής ή την αύξησή του αριθμού τους με την απασχόληση εργατών. Στο τέλος του 19ου αι. από τα 300 υπάρχοντα εργαστήρια, τα 200 βρίσκονται σε δραστηριότητα. Αυτά έχουν 200 εργάτες και ο όγκος της παραγωγής είναι 344.000 μέτρα ύφασμα. Το μεροκάματο για τα Εργαστήρια Μάλλινων Υφασμάτων είναι 1,5 φράγκο.

Κάθε εργαστήριο απασχολεί επομένως έναν εργάτη, ενώ είναι βέβαιο ότι η οικογένεια εργάζεται εκεί, απασχολώντας περισσότερα από τα μέλη της, δύο-τρία τουλάχιστον και εκ περιτροπής, ανάλογα με την περιοδική ένταση της εργασίας και την αύξηση ή τη μείωση της ζήτησης κατά περιόδους. Διακόσιοι εργάτες σε διακόσια εργαστήρια αντανακλούν την παραδοσιακή οργάνωση του εργαστηρίου, μαρτυρούν το μέγεθος μιας ανθούσας ακόμα βιοτεχνίας, που δίνει το παρόν στην πόλη. Ο αριθμός 200 είναι πολύ μεγάλος για τα δεδομένα μιας πόλης είκοσι χιλιάδων κατοίκων. Οι βιοτεχνίες αυτές προφανώς ανήκουν σε γιαννιώτες τεχνίτες, ή το πιθανότερο σε τεχνίτες που έχουν προέλθει από την αγροτική-κτηνοτροφική ενδοχώρα.

Ο εξοπλισμός ενός εργαστηρίου παραγωγής υφασμάτων, που έχει έναν εργάτη, θα μπορεί να είναι ένας αργαλειός, ή περισσότεροι, για όσα μέλη της οικογένειας ασχολούνται, ή μπορεί να έχει εισέλθει ένας μηχανισμός υφαντικής, που να περιέχει την κατεργασία του μαλλιού, την διαδικασία της μετατροπής σε νήμα και την συνέχεια της μετατροπής σε ύφασμα. Το 1875 η παραγωγή αμπάδων, με τους οποίους κατασκευάζονταν οι ποιμενικές και ναυτικές κάπες, είχε ελαττωθεί σημαντικά. Τα εργαστήρια που παράγουν αμπάδες είναι κυρίως εκείνα που ράβουν τους αμπάδες, γιατί αυτοί παράγονται στον σπιτικό αργαλειό των γυναικών, στην περιφέρεια της Ηπείρου και είναι προϊόντα μιας διάσπαρτης οικιακής βιοτεχνίας. Όλα τα στοιχεία της εποχής καταμαρτυρούν μια βιοτεχνική κινητικότητα, που θα μπορούσε κανείς να την εντάξει στην κατηγορία μιας ανάπτυξης των απαιτήσεων και των αναγκών της αγροτικής και της αστικής κοινωνίας. Ο εξοπλισμός ενός εργαστηρίου παραγωγής υφασμάτων που έχει έναν εργάτη, θα μπορεί να είναι ένας αργαλειός, ή περισσότεροι, για όσα μέλη της οικογένειας ασχολούνται, ή μπορεί να έχει εισέλθει ένας μηχανισμός υφαντικής, που να περιέχει την κατεργασία του μαλλιού, την διαδικασία της μετατροπής σε νήμα και την συνέχεια της μετατροπής σε ύφασμα.

Για τα ερωτήματα αυτά δεν υπάρχουν βέβαιες απαντήσεις, γιατί οι γραπτές αναφορές είναι ανύπαρκτες και η ιστοριογραφία δε διαθέτει ανάλογες πηγές, είτε γιατί η υφαντική χοντρών μάλλινων υφασμάτων του αργαλειού θεωρήθηκε ζήτημα δευτερεύουσας σημασίας, είτε γιατί πραγματικά οι διαστάσεις ενός εργαστηρίου κατασκευής υφάσματος δεν ήταν τίποτα περισσότερο από μια βιοτεχνία, χωρίς αναπτυξιακή σημασία την περίοδο που θα μπορούσε να θεωρηθεί πρωτοβιομηχανική.

Εντούτοις, τα εργαστήρια παραγωγής υφασμάτων που αναφέρονται στα αρχεία μπορεί να αποτελούν δείγματα της προσπάθειας ανάπτυξης που επέμενε στην συνέχεια των βιοτεχνιών της πόλης, συγκρατώντας τον όγκο παραγωγής υφασμάτων στο επίπεδο της εργαστηριακής παραγωγής, κατακερματισμένης σε πολλά συμπληρωματικά εργαστήρια. Πάντως, το γεγονός ότι στις πηγές αναφέρονται βιομηχανίες και εργαστήρια υφασμάτων, μαρτυρεί το βιοτεχνικό χαρακτήρα της πόλης και τη συνέχεια της βιοτεχνικής παραγωγής μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 19ου αι. Πότε εξαφανίστηκαν οι βιοτεχνίες υφασμάτων; Ακόμα το 1918, το εργαστήριο του Φρακτόπουλου, που στήνεται με αργαλειούς σε περιοχή εκτός της πόλης, φανερώνει μια προσπάθεια ανάπτυξης της ελληνικής περιφέρειας και τη μεταφορά μιας τεχνογνωσίας την οποία διέθεταν τα μεγάλα κέντρα του εμπορίου και της βιοτεχνίας τον 19ο αι. Η βιοτεχνία του 20ού αι. επέζησε μέχρι το 1970 και αυτή.

Τα ποικίλα εργαστήρια μεταποίησης στα Γιάννινα στηρίζονται στην κτηνοτροφία και γι' αυτό τα μάλλινα υφάσματα είναι αυτά που παράγονται στο εργαστήριο της πόλης ή στους αργαλειούς των σπιτιών της υπαίθρου, ώστε η παραγωγή να περιορίζεται στα υφαντουργεία μάλλινων υφασμάτων. Τα βυρσοδεψεία ήταν πολυάριθμα, ενώ τα εργαστήρια μεταξωτής κλωστής, στα χέρια των εβραίων, ήταν πολλά αλλά φαίνεται ότι δούλευαν μεταξύ εισαγωγής και αργότερα μεταξύ της οικιακής παραγωγής μιας μικρής μεταξουργίας που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των οικιακών μουριών, ή στο πλαίσιο της ανάπτυξης της μεταξουργίας που σημειώθηκε τον 19ο αι. Επομένως, η παρουσία του μαλλιού στην περιοχή εγγύοταν τις τεχνικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες στον τόπο, όπως στα Γιάννινα, που διέθεταν τις πρώτες ύλες της περιφέρειας, μαλλί και δέρμα, και επομένως αυτοί οι δύο τομείς μπορούσε να αναπτυχθούν. Εντούτοις, το ύφασμα δεν ευδοκίμησε, μόνο το δέρμα είχε μια μεγάλη παραγωγική συνέχεια στον τόπο.

Β. ΟΙ ΚΑΠΟΤΑΔΕΣ

Στα Γιάννενα το ισνάφι των καποτάδων είναι το παλαιότερο. Η παλαιότερη συντεχνία που πιάνει το μπεζεστένι, με 150 μαγαζιά και άλλους τόσους μαστόρους, μέλη του ισναφιού, που είναι και πραγματευτάδες. Οι ραφτάδες επίσης είναι ένα ισνάφι με 150 μέλη και αποτελεί, τον 17ο αιώνα ίσως και παλαιότερα, από τα σημαντικότερα στο παζάρι, στα Γιάννενα. Οι μαστόροι προκόβουν και εξελίσσονται από τα τέλη του 18ου αι. σε επιχειρηματίες εμπόρους, θεωρούμενοι γύρω στα επαναστατικά χρόνια από τους πλουσιότερους βιοτέχνες ισναφλήδες. Και των δύο τούτων ισναφιών οι τεχνίτες είναι μετσοβίτες, συρρακιώτες, καλαρρυτινοί και γενικά τζουμερκιώτες, ασπροποταμίτες και βορειοηπειρώτες και ολίγοι γιαννιώτες. Ο καποτάς ή ο αμπατζής ή ο καραμπατζής ή ο μπρουτζάς, ή ο κεπετζής, ειδικευόταν να ράβει αποκλειστικά με εγχώρια μάλλινα χοντρά και μαλακά άσπρα υφάσματα με φλόκια ή φλοκάτα, ή χωρίς φλόκια, τα λεγόμενα σαγιάκια, ή αμπάδες ή σοκόφια ή φλοκάτα ή μπρούτζες ή περούτες, μαύρα σαγιάκια κ.ά. διάφορες κάπες. Η ειδίκευσή τους ήταν αποκλειστικά το κόψιμο και ράψιμο των μάλλινων υφαντών για τους επενδύτες. Και από υφάσματα πρώτης ποιότητας σαγιάκια, αμπάδες, τσόχες, τα ρούχα για τους κοτζαμπάσηδες, τους καπετάνους, τους άρχοντες, που τα κεντούσαν (Γ. Παπαγεωργίου, σ. 86-87).

Η κοινωνική κατηγορία των ραπτών “άνθισε” τον 18ο και 19ο αι. και αποτελεί το δείγμα της ανάπτυξης της βιοτεχνικής παραγωγής ενός τύπου, της πλανόδιας, κατακερματισμένης ανάμεσα στην υφαντική και στη ραπτική, χωρίς κανένας από τους δύο κλάδους να συνιστά οργανωμένη παραγωγική μονάδα. Παρατηρείται λοιπόν άνθιση δραστηριοτήτων στο χώρο της υπαίθρου, που αναπαριστά ακριβώς την αδυναμία της υφαντικής να μετατραπεί σε υφαντουργία. Η παραγωγή των καπών συνδέεται και αντανακλά την έξοδο ενός τμήματος του πληθυσμού αυτών των ορεινών κέντρων, απομακρυσμένων από τις εμπορικές πόλεις, που εμφάνισαν την αργή, όψιμη σχεδόν, μετανάστευση του 18ου αιώνα μαζί με το προϊόν της βιοτεχνικής τους παραγωγής, την κάπα.

Η ανάπτυξη της ραπτικής συνδέθηκε με τη μεγάλη συνέχεια της μετανάστευσης, από το 16ο αιώνα ως το 19ο αιώνα. Είχε σχέση με την ανάπτυξη της βιοτεχνικής πόλης, που αποτέλεσε και το κέντρο του εμπορίου και πήρε τη μορφή της, πραγματώνοντας μια παραγωγή για τους δύο κόσμους που δομούνται, αρχικά για τον παλαιό, τον αγροτικό, και στη συνέχεια για τον ανερχόμενο πλούσιο κόσμο του εμπορίου.

Το στρώμα των ραπτών πύκνωσε σημαντικά τον 19ο αιώνα πραγματώνοντας με τον τρόπο αυτό την “εκβιοτέχνιση” του πληθυσμού, αντί αυτής του προϊόντος και της “επένδυσής” του στα συμπληρωματικά επαγγέλματα, αντί της εκμηχάνισης της παραγωγής. Αντίθετα απ’ ό,τι συνέβη κατά την ανάπτυξη της βιομηχανίας, που στηρίχτηκε στην οργάνωση του εργαστηρίου, στον ορεινό χώρο δημιουργήθηκε ένα βιοτεχνικό στρώμα διάσπαρτο στη γεωγραφική περιφέρεια της διακίνησης και της μετανάστευσής του. Αυτό το στρώμα δεν αποτελούσε πλέον πληθυσμό της αυτοκατανάλωσης, όπως πριν, καθώς έπαιρνε μέρος με τον τρόπο αυτό στην εκχρηματισμένη οικονομία της εποχής. Αυτό που επιτεύχθηκε ήταν η ενεργοποίηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού, αντί της εκμηχάνισης των μέσων παραγωγής. Η βιοτεχνία έγινε δραστηριότητα εκείνων των φτωχών μαζών που διακινήθηκαν προς την κατεύθυνση της αγοράς εργασίας, πρώτα ως μεταφορείς του μαλλιού, ακολούθως ως μεταφορείς υφασμάτων, από και προς την Ευρώπη και τελικά ως ραπτάδες και υφάντρες, αποτελώντας τον πυρήνα μιας κοινωνικής μετάβασης, περισσότερο, παρά οικονομικής.

Αυτό το κοινωνικό στρώμα των βιοτεχνών, αντί να δίνει τον τόνο της οικονομικής ανάπτυξης, έδινε το στίγμα της κοινωνικής διαφοροποίησης. Το κοινωνικό αυτό στρώμα δεν έγινε η “αστική” τάξη της Ελλάδας, ούτε παρέμεινε αγροτικό. Ήταν κάτι ανάμεσα στην ύπαιθρο και την πόλη, το βιοτεχνικό. Η παραγωγή ωστόσο παρέμενε στα χέρια των γυναικών, οι άνδρες έγιναν πλανόδιοι ή μη βιοτέχνες, ενώ η εκμηχάνιση δεν ήρθε παρά πολύ αργότερα.

Μια παρατήρηση ακόμα θα μπορούσε να προστεθεί εδώ. Η βιοτεχνική παραγωγή της Αυτοκρατορίας, στα χέρια του ορεινού πληθυσμού και των φτωχών βιοτεχνικών στρωμάτων της πόλης, δεν μετατράπηκε σε βιομηχανία των επιχειρήσεων πλουσίων εμπόρων. Εκείνοι δεν επένδυσαν σ’ αυτή την άκαρπη κίνηση της “ανολοκλήρωτης” οικονομίας του ορεινού χώρου που ήταν φανερό ότι δεν θα οδηγούσε στην εκβιομηχάνισή της, αντιθέτως είχαν πεισθεί ότι αυτή θα τους απομάκρυνε από τους στόχους της συμμετοχής στην οικονομική ζωή που εκκολαπτόταν αυτή την εποχή. Στην πόλη των Ιωαννίνων τα καπάδικα το 1862 ήταν 24, τα σαμαράδικα 3 και τα βαφιάδικα 6. Η παραγωγή αμπάδων το 1875, με τους οποίους κατασκευάζονταν οι ποιμενικές και ναυτικές κάπες, είχε ελαττωθεί σημαντικά. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Πόππεν μόνο 100 δέματα από κάπες εξάγονταν τώρα στην Ελλάδα. Είχε αρχίσει ήδη η εισαγωγή ανδρικών ευρωπαϊκών χλενών, όπως σημειώνει ο Γ. Παπαγεωργίου.

Γ. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΣΕΙΡΗΤΟΠΟΙΪΑΣ

Για τα Εργαστήρια Κατασκευής Σειρητιών (Γ. Παπαγεωργίου, Οι συντεχνίες), αναφέρεται επίσης ότι το 1875 από τα 30 υπάρχοντα εργαστήρια σειρητοποιΐας, τα 20 είναι σε δραστηριότητα, με 40 εργάτες και 1, 5 φράγκο μεροκάματο, παράγουν 9. 000 γρ. αξίας 230. 000 φράγκων. Αυτή η βιοτεχνία μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε σχετική ακμή και παράγει τα απαραίτητα σειρήτια για τις τοπικές ενδυμασίες, τα οποία προμηθεύεται όλη η εσωτερική αγροτική αγορά.

Τα καταστήματα πώλησης σειρητιών των Ιωαννίνων ονομάζονται μερτζάρικα. Οι μερτζάρηδες είναι έμποροι σειρητιών και ο αριθμός των καταστημάτων είναι μεγάλος, τριπλάσιος από εκείνο των μπρισιμάδων. Το 1862 είναι 154, ενώ τα μπρισιμάδικα και τα καζάζικα, εργαστήρια κατασκευής μεταξωτής κλωστής, είναι 45. Ο μεγάλος αριθμός των 154 εργαστηρίων δείχνει ότι στην πόλη ακμάζει επίσης ένα εμπόριο εισαγόμενων σειρητιών από τον 17ο αι. αλλά από τον 18ο αι. εισάγονται από τη Βιέννη, οπότε και συνδέονται ίσως με τα εκκλησιαστικά κεντήματα. Είναι πιθανόν αργότερα, τον 19ο αι. τα περισσότερα να προέρχονται από τα 154 εργαστήρια κατασκευής που υπάρχουν στην πόλη, από τα καζάζικα και τα μπρισιμάδικα, τα εργαστήρια κατασκευής των μεταξωτών κλωστών. Τα καταστήματα αυτά προμήθευαν με προϊόντα τις αγορές της υπαίθρου ή διέθεταν στα πανηγύρια τα σειρήτια. Τα συναντήσαμε στην πόλη, στην οδό Ανεξαρτησίας, ως τη δεκαετία 1980-1990.

Οι καζάζηδες είναι και αυτοί έμποροι μεταξιού, μεταξωτών υφασμάτων και μεταξιού ακατέργαστου, προφανώς. Οι μερτζάρηδες είναι έμποροι σειρητιών και ο αριθμός των καταστημάτων είναι μεγάλος, τριπλάσιος από εκείνο των μπρισιμάδων. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι τα καταστήματα των καζάζηδων προμηθεύονται από τους μπρισιμάδες, που είναι όμως λιγότερα, το 1/3 του αριθμού των καζάζηδων. Οι μπρισιμάδες πωλούν τα μπρισιμίμα που κατασκευάζονται στα Γιάννινα, οι μερτζάρηδες πωλούν σειρήτια εισαγόμενα, και γι' αυτό περισσότερα αριθμητικά. Έτσι και από εδώ φαίνεται ο όγκος της εισαγωγής σειρητιών να είναι πολλαπλάσιος και να απευθύνεται στον ακριβό ενδυματολογικό τομέα, ενώ η μεταξωτή κλωστή της σειρητοποιΐας να απορροφάται λιγότερο, για τα κεντήματα και τις ενδυμασίες των φτωχότερων στρωμάτων.

Για την μεταξοκαλλιέργεια των Ιωαννίνων ή της Ηπείρου, ίσως δεν έχει γίνει ακόμα μια μελέτη, που να αναδεικνύει το μέγεθος της μεταξουργίας. Η παραγωγή κουκουλιών και η τεχνική της κατεργασίας τους

δεν γνωρίζουμε αν πράγματι είχε διαστάσεις ως τοπική ανεπτυγμένη δραστηριότητα, μπορεί όμως να έρχεται μετάξι ακατέργαστο, από το οποίο οι εβραίοι τον 16αι. “βγάζουν” μεταξωτή κλωστή. Το βέβαιο είναι ότι υπάρχει μεταποίηση μεταξιού. Αναφέρονται ιμπρισιμάδες, πωλητές μεταξωτών κλωστών και σειρητιών τον 19αι. Από αυτές ίσως ένα μέρος κατασκευάζεται στα Γιάννινα, ένα άλλο μέρος στο παρελθόν εισαγόταν από τη Βενετία και την Κωνσταντινούπολη. Ανάμεσα στις εισαγωγές αναφέρεται μετάξι και νήματα.

Αν τα Γιάννινα από το 1760 άρχισαν να χάνουν τον ρόλο και τη θέση που είχαν ως τότε (Παπαχατζή, ΗΧ), η Θεσσαλονίκη αναπτυσσόταν ως λιμάνι, την ίδια περίοδο που οι έμποροι της Μοσχόπολης και ο Ηπειρωτικός κόσμος επιλέγει και κατευθύνεται στη Βιέννη. Αρχίζει η ανάπτυξη των σχέσεων με τη Βιέννη. Αλλά το ζήτημα της συνέχειας της βιοτεχνίας υφασμάτων το 1875 είχε ήδη χάσει το στοίχημα της ανάπτυξης (Kostis), και η διάσπαρτη βιοτεχνία απλώθηκε στα πληθυσμικά κέντρα της υπαίθρου, όπως και ορισμένες άλλες δραστηριότητες που προωθήθηκαν εκεί, για τις ανάγκες της αγοράς της περιφέρειας, της αξιοδοτημένης πια υπαίθρου.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Χατζημιχάλη Αγγελική, Ράπτες, χρυσορράπτες και καποτάδες, “Μνήμη Μανόλη Τριανταφυλλίδη”, Θεσσαλονίκη 1960, 445-474.
- Kostis, K., Structures sociales et retard économique. Salonique et l' économie de la laine, XVIe-XVIIIe s., “Études Balkaniques” 1990/1, 100-114 και 1990/2, 41-52.
- Ρόκου Βασιλική, Υφαντική Βιοτεχνία. Μέτσοβο 18ος-20ός αι., Αθήνα 1994
- Ρόκου Βασιλική, Τα βυρσοδεψεία των Ιωαννίνων, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004.
- Παπαχατζής Βαλέριος, Το μετά της Βενετίας εμπόριον των Μοσχοπολιτών, “Ηπειρωτικά Χρονικά” 9(1934), 127- 139.
- Παπαγεωργίου Γεώργιος, Οι Συντεχνίες στα Γιάννινα τον 19ο αι., Ιωάννινα 1986.
- Σβορώνος Ν., Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης, Αθήνα, Θεμέλιο, 1998.
- Τοδογον Ν., Η βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας, τόμ. 1-2, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986.

